

Nezaměstnanost v Česku v historickém pohledu

Nezaměstnanost souvisí s celou řadou psychologických, společenských, ekonomických i územních problémů. Její příčiny, důsledky, regionální rozdíly i skupiny obyvatel, které postihuje, však nezůstávají stejné, naopak se mění v souvislosti s širšími transformacemi naší ekonomiky, společnosti i politické situace. Příspěvek si klade za cíl srovnat příčinné souvislosti i vývoj metodiky měření nezaměstnanosti v Česku od počátku 20. století a poukázat na územní i společenské rozdíly nezaměstnanosti v jednotlivých fázích vývoje naší ekonomiky.

Nezaměstnanost může u člověka vést k poklesu životní úrovně, jevům sociální patologie (např. rodinné nebo sociální konflikty či kriminalita) i k potížím se zapojením do pozdějšího pracovního života. Koncentrace nezaměstnanosti v území pak souvisí se vzdělaností a kvalifikační strukturou jeho obyvatelstva i s dopravní dostupností regionu (Katrňák, Mareš 2007). Od vzniku ČSR v roce 1918 lze rozlišit v obecné rovině tři fáze vývoje nezaměstnanosti, které se pojí s významnými změnami způsobů řízení naší ekonomiky (Svoboda, Nemeškal 2014).

Období od vzniku ČSR po socializaci hospodářství (1918–1948)

Data o počtu nezaměstnaných osob byla shromažďována zprostředkovateli práce (přes evidenci nezaměstnaných) a současně oborovými organizacemi zaměstnanců (prostřednictvím výplaty dávek v nezaměstnanosti). Veškerá data však byla publikována pouze na úrovni historických zemí (SÚS 1919–1950).

Nezaměstnanost v důsledku velkého podílu pracujících v priméru vykazovala značnou sezonní rozkolísanost (obr. 1). Prudší nárůst nezaměstnanosti nastal poprvé v roce 1922 a byl způsoben poválečnou restrukturalizací ekonomiky nově vzniklého státu. Demokratický systém a prozápadní orientace přispěly v dalších letech k růstu hospodářství, což se projevilo snížením nezaměstnanosti. Tento stav přetrval až do počátku 30. let, kdy nezaměstnanost prudce narostla v souvislosti s dopady velké hospodářské krize (obr. 1), jež výrazně snížila poptávku po spotřebním zboží ve světě. Na území Česka se tato situace podle dat ze Sčítání

lidu 1930 (SÚS 1931) v prvních fázích projevila v oblastech s lehkým exportně orientovaným průmyslem, silně navázaných na německou ekonomiku, jakými byly např. příhraniční oblasti v Sudetech (Přísečnice 18,2 %; Nejdek 14,5 %). Opakem byly regiony s dominancí zemědělství, které měly výraznou schopnost absorpce pracovních sil. Snížení příjmů plynoucích z vysoké míry nezaměstnanosti si část obyvatelstva kompenzovala prací ve vedlejším povolání (viz mapa na 3. straně obálky časopisu). Regiony největších měst koncentrujících služby a průmysl se výši nezaměstnanosti blížily celorepublikovému průměru, který v roce 1930 představoval 4,7 % (SÚS 1931). Městským regionem s nejnižší nezaměstnaností byl soudní okres Zlín (1,2 %), a to zejména díky rozšiřující se firmě Baťa.

Při kulminaci krize v roce 1933 bylo v Česku bez práce více než 900 tisíc lidí. Pozvolný pokles nezaměstnanosti v dalších letech můžeme připisovat nárůstu zbrojní výroby a státní podpoře zaměstnanosti. Před mobilizací v roce 1938 bylo bez práce pouze 256 tisíc osob (SÚS 1919–1950). Vyšší míra nezaměstnanosti v Sudetech však přetrvávala až do období protektorátu, kdy začali nacisté zavádět do ekonomiky prvky národního socialismu, což se projevilo dobrovolným a později nuceným zaměstnáváním při výstavbě technické infrastruktury (kanalizace, vodovody, železnice či silnice). V období bezprostředně po válce vzrůstaly obavy z opakování ekonomické krize. I tento faktor, spolu s potřebou poválečné obnovy, přispěl k posilování moci komunistické strany, v jejímž programu bylo mj. zajistit plnou zaměstnanost.

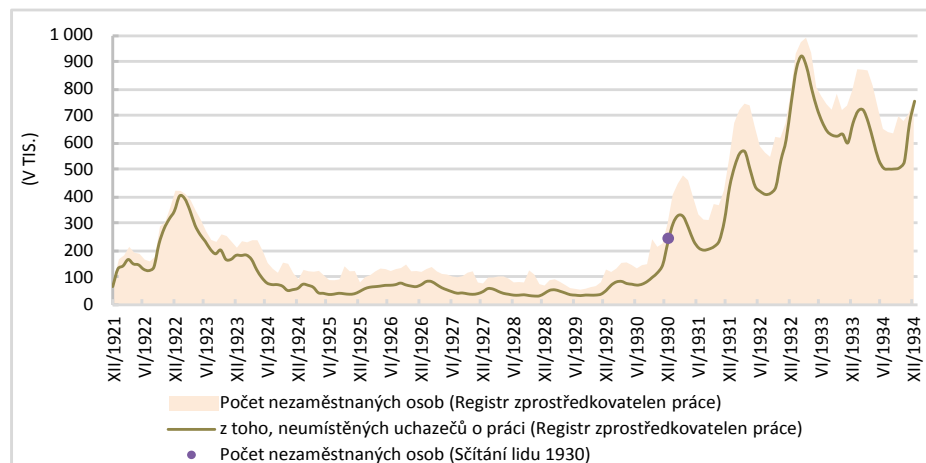
Období socialismu (1948–1989)

Komunisté preferovali rozšiřování sociálních jistot. Jedním ze základních pilířů jejich politiky bylo zákonné zabezpečení práce všem práceschopným lidem. Výsledkem bylo umělé udržování plné zaměstnanosti. Nezaměstnanost byla trestným zákonem (č. 86/1950 Sb.) kvalifikována jako trestný čin „příživnictví“. Vyskytovala se pouze v podobě tzv. frickční nezaměstnanosti, která vznikala při přechodu do nového zaměstnání. V centrálně řízeném hospodářství byl zaveden systém pracovních umístěnek zaručující práci mj. absolventům škol, ovšem za cenu omezení možnosti rozhodnout o místě přidělené pracovní pozice. Tímto způsobem centrálního řízení se částečně reguloval systém osídlení, zpravidla ve prospěch příhraničních periferních regionů a rozvíjejících se center těžkého průmyslu u středně velkých měst. Ekonomika se soustředila zejména na rozvoj těžkého průmyslu pro export do států RVHP. Některá odvětví těžkého průmyslu (strojírenství, hutnictví, zbrojařství) svou podstatou vytvářela poptávku převážně po mužské pracovní síle, což vedlo ke zvýšení zaměstnávání žen v lehkém průmyslu a projevilo se v období bezprostředně po pádu komunistického režimu.

Porevoluční období (od 1989)

Zprvu proběhla transformace k tržnímu způsobu hospodářství, pro který je nezaměstnanost běžným jevem nesouladu nabídky a poptávky na trhu práce.

Sledování nezaměstnanosti probíhalo v tomto období několika způsoby (obr. 2). Na základě údajů z úřadů práce o počtu registrovaných uchazečů o práci sleduje **Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV)** tzv. **míru registrované nezaměstnanosti**. Ta však několikrát změnila způsob propočtu (viz Svoboda, Nemeškal 2014). Odlišným způsobem se pak měří tzv. **obecná míra nezaměstnanosti**, jejíž zjišťování zabezpečuje **Český statistický úřad (ČSÚ)** prostřednictvím Výběrových šetření pracovních sil (VŠPS) probíhajících jednou za čtvrt roku, a Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), které sleduje počet nezaměstnaných osob v periodicitě sčítání jednou za deset let. Pro rozhodování řídicích orgánů jsou podstatné údaje MPSV, data z VŠPS slouží zejména pro účely mezinárodního srovnání. Údaje ze SLDB poskytují možnost dlouhodobého srovnání na státní i regionální úrovni. Roz-

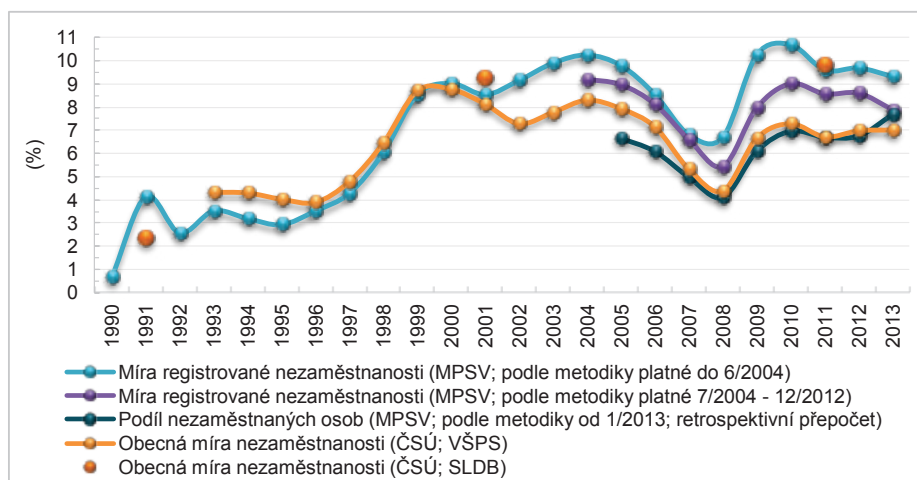
Obr. 1: Vývoj počtu nezaměstnaných osob v Česku v meziválečném období (1921–1934)
Zdroj: Svoboda, Nemeškal 2014 z dat SÚS 1931; SÚS 1919–1950.

V ZORNÉM POLI GEOGRAFŮ

dílná výše hodnot nezaměstnanosti je obdobně jako u mnoha jiných ekonomických indikátorů (viz např. Svoboda a kol. 2014) dána metodickými odlišnostmi v jejím výpočtu (Svoboda, Nemeškal 2014), avšak obecné vývojové trendy se zřetelně neliší (obr. 2).

Zvýšený počet lidí bez práce se **bezprostředně po pádu komunistického režimu** objevil v oblastech s těžkým průmyslem a ve velkých městech (ČSÚ 1991). Tato situace byla způsobena prvotním propouštěním z velkých exportně zaměřených podniků, kterým vlivem ztráty dosavadních odbytišť (trh RVHP) klesla výroba (Mareš 1994). I z tohoto důvodu v první fázi vzniku nezaměstnanosti dočasně převažovali mezi nezaměstnanými muži ve věku 45–50 let (Buchtová a kol. 2013). Ve druhé polovině 90. let nastává v Česku ekonomická krize způsobená konkurenceschopností českých výrobků na nových trzích spojená s dopady privatizace velkých podniků. Následný nárůst nezaměstnanosti v letech 1999–2005 se z regionálního hlediska netýkal nejvíce pohraničí, jak tomu bylo v meziválečném období, ale (podle dat ČSÚ 2001) bývalých oblastí těžkého průmyslu, jako např. Ostravska (okresy Karviná 18,7 %; Ostrava 17,3 %), severočeských uhelných pánví (okresy Most 19,7 %; Chomutov 16,9 %) a posléze zemědělských oblastí jižní Moravy (okresy Znojmo 13,3 %; Hodonín 12,7 %).

Výrazný pokles nezaměstnanosti nastal po **vstupu do EU v roce 2004**, po kterém do Česka začalo proudit vyšší množství přímých zahraničních investic vytvářejících nová pracovní místa. Celorepublikové snížení nezaměstnanosti však nepřispělo ke snížení regionálních rozdílů. Naopak v nejvíce zasažených regionech tento vývoj poukázal na závažnější strukturální postižení místních ekonomik, jejichž náprava vyžaduje dlouhodobé koncepční řešení. Vývojovým mezníkem byl **rok 2008**, kdy se v Česku začala projevovat hospodářská krize. Následoval prudký nárůst nezaměstnanosti, tentokrát však převážně u mladých lidí ve věku 25–30 let (podle dat MPSV

Obr. 2: Srovnání vývoje nezaměstnanosti v Česku v porevolučním období (1990–2013) na základě využívaných datových zdrojů

Zdroj: Svoboda, Nemeškal 2014 z dat ČSÚ 1991; 2001; 2011; ČSÚ 2014; MPSV 2014.

2014). I přes vzrůstající tendenci však nezaměstnanost v Česku vykazovala ve srovnání s ostatními postsocialistickými zeměmi nižší hodnoty (pro srovnání využijte materiály na webové stránce časopisu).

Dnešní rozložení míry nezaměstnanosti v Česku koresponduje s prostorovým vzorcem z let 1999–2005. Nejvyšší nezaměstnanost mají strukturálně postižené regiony, vnitřní periferie Moravy a pohraničí, nejnižší naopak pražský metropolitní areál a dále pak Mladoboleslavsko a Rychnovsko (automobilové montážní linky).

V posledním desetiletí se v poklesu nezaměstnanosti projevuje ekonomická výkonnost tzv. **nových průmyslových oblastí** nacházejících se podél významných dopravních koridorů a také krajských center a jejich zázemí, kde se koncentrují pracovní příležitosti (viz mapa na 3. straně obálky časopisu). Dalším jevem poslední dekády je i zvyšující se adaptabilita zaměstnanců na neustále se měnící podmínky na trhu práce a nárůst tzv. flexibilních pracovních pozic, které je možné definovat i jako práci na částečný úvazek. V souvislosti s tím došlo na přelomu tisíciletí ke statistickému sledování tzv. **podzaměstnanosti** lidí pracujících na částečný úvazek, kteří by však chtěli pracovat více. V Česku

bylo na základě VŠPS v roce 2011 takto klasifikováno 50,3 tis. osob, které (ve srovnání s počtem nezaměstnaných 353,6 tis.) představují jisté dodatečné volné pracovní síly na českém trhu práce.

Článek se zamýšlí nad aspekty nezaměstnanosti v jednotlivých fázích vývoje ekonomiky. Z hlubšího historického pohledu je patrné, že v jednotlivých fázích vývoje se na nezaměstnanost nahlíželo odlišně. Na nezaměstnanost je nutné nahlížet jako na jev, který se liší nejenom svou výší, ale i příčinnými a vývojovými souvislostmi, regionálními rozdíly i způsoby měření.

Pokuste se zamyslet nad vývojem i dopady nezaměstnanosti a jejími vnitrostátními i mezinárodními rozdíly prostřednictvím **aplikací do výuky a materiálů**, které najdete na webové stránce časopisu.

Článek byl zpracován v rámci řešení projektu NAKI č. DF12P01OVV033 „Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS“.

Peter Svoboda, Jiří Nemeškal,
PřF UK v Praze
peter.svoboda@natur.cuni.cz
jiri.nemeskal@natur.cuni.cz

Unemployment in Czechia: A Historical Perspective. This article focuses on unemployment in Czechia using a long-term perspective considering changes in economic reality over the course of the 20th and 21st centuries. The article briefly summarizes developments in the unemployment rate and regional differences. It also describes the development of a variety of methodologies used to measure unemployment.

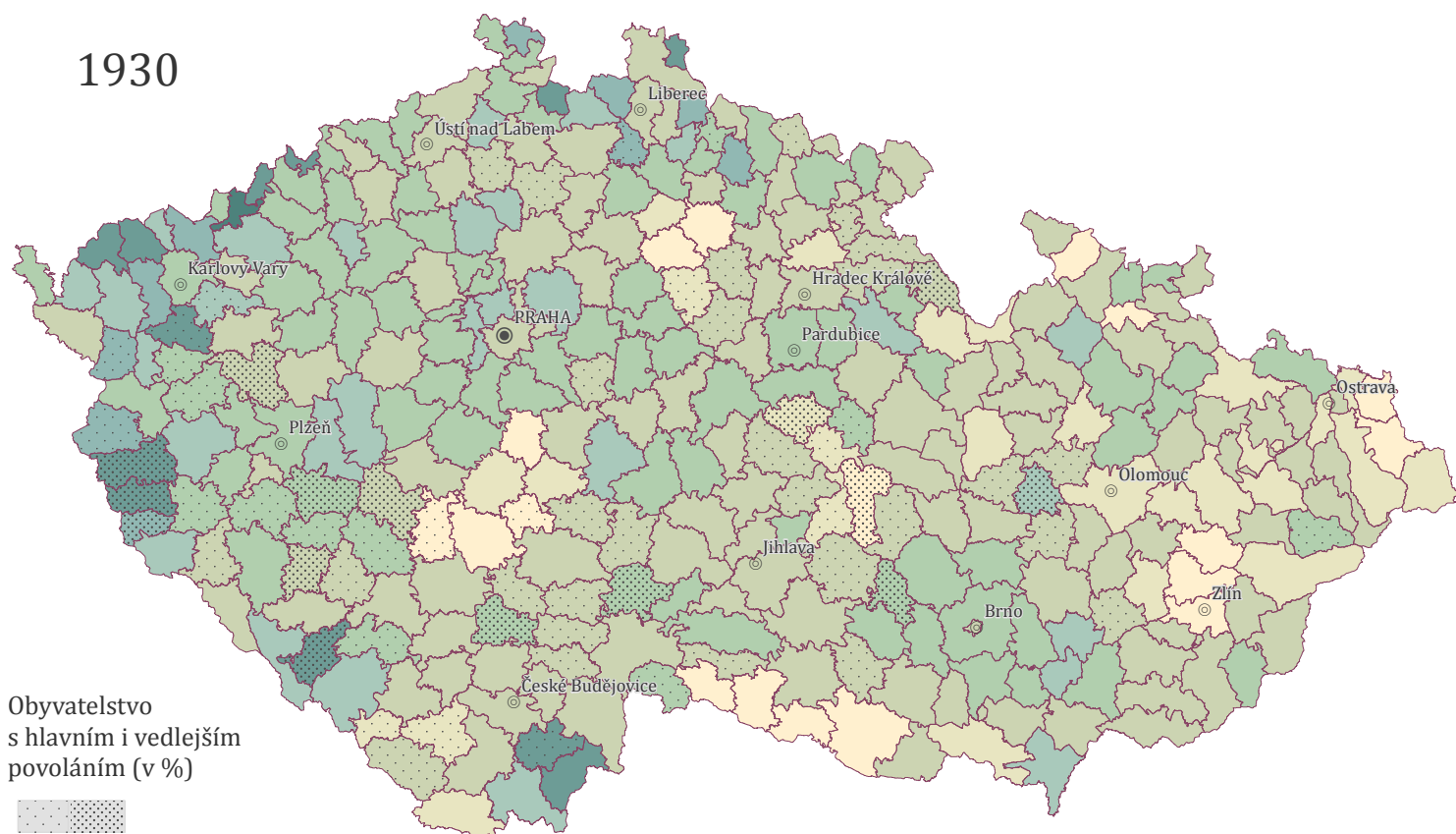
LITERATURA A ZDROJE DAT:

- BUCHTOVÁ, B., ŠMAJS, J., BOLELOUCKÝ, Z. (2013): *Nezaměstnanost*. Grada Publishing, a. s., Praha.
- ČSÚ (1991; 2001; 2011): *Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991, 1. 3. 2001 a 26. 3. 2011*. Elektronická databáze dat, Český statistický úřad, Praha.
- ČSÚ (2014): *Výběrové šetření pracovních sil*, Český statistický úřad, Praha. On-line: <http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/kapitola> [staženo 14. 1. 2015].
- KATRŇÁK, T., MAREŠ, P. (2007): *Segmenty zaměstnaných a nezaměstnaných v České republice v letech 1998 až 2004*. Sociologický časopis, 43, č. 2, s. 281–303.
- MAREŠ, P. (1994): *Nezaměstnanost jako sociální problém*, Sociologické nakladatelství, Praha.

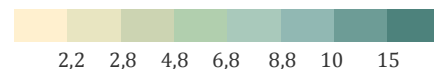
- MPSV (2014): *Míra registrované nezaměstnanosti 2000–2013*. Elektronická databáze dat, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, Praha.
- SÚS (1931): *Nezaměstnanost podle předběžných výsledků sčítání lidu ze dne 1. XII. 1930*. Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, ročník XII, číslo 109, Státní úřad statistický, Praha.
- SÚS (1919–1950): *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé. Ročníky I–XXXI*. Státní úřad statistický, Praha.
- SVOBODA, P., NEMEŠKAL, J. (2014): *Nezaměstnanost v Česku*. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. On-line: <http://www.atlasobyvatelstva.cz/historie> [staženo 14. 1. 2015].
- SVOBODA, P., PŘIDALOVÁ, I., OUŘEDNÍČEK, M. (2014): *Ukazatele ekonomické struktury a mobility obyvatelstva ve sčítáních lidu*. Historická geografie, 40, č. 2, s. 285–306.

Nezaměstnanost v Česku v historickém pohledu

1930

Obecná míra nezaměstnanosti podle sčítání lidu (v %)

Rok	Min.	Max.
1930	1,1	18,2
2011	5,8	18,4
Průměr		
	4,75	9,84

2011

